

SVEUČILIŠTE U MOSTARU

ZBORNIK RADOVA

ZNANSTVENO-STRUČNOG SKUPA

"PRAVCI RAZVOJA HRVATSKE ZAJEDNICE HERCEG-BOSNA"

Neum, 22. i 23. travnja 1993.

TEMELJNE ODREDNICE GLOBALNOG EKONOMSKOG RAZVITKA HERCEG BOSNE

SAŽETAK

U radu "Temeljne odrednice globalnog ekonomskog razvitka Herceg Bosne" razmatraju se mogućnosti prevazilaženja teške ekonomske situacije na ovom području. Uz ranije prisutne slabosti ekonomskog sustava, rat je, prema procjenama umanjio društveni produkt za gotovo dvije trećine. Autor predlaže konstituiranje koncepta otvorene privrede, sa visokim stupnjem liberalizacije, pogotovo kada je riječ o svim vrstama poduzetništva. Stabilizacijski program treba biti heterodoksnog karaktera, dok strukturalno prilagođavanje, koje će trajati duže, treba obavljati aktiviranjem svih postojećih prvenstveno kapitalno intenzivnih resursa, gradnjom nužnih infrastrukturnih objekata, razvojem malog "business-a", te stvaranjem pretpostavki za ino-ulanjanja prvenstveno oko 60 tisuća radnika koji rade u inozemstvu.

SUMMARY

The paper "Basic request for global economic developmet of Herceg Bosna" discuss the possibility for overcoming the diffucult economic situation in Herceg Bosnia. Besides the previous weaknesses of economic system, the war, under estimation, has decreased the gross national product for almost two third. Author proposes consitution of concept of open economy, with high level of liberalization, especially in all kind of entrepreneurship. Stabilization programme should be heterodoxic while structural adjustment, which would last muchlonger, should activate all capacity, especially in capital intensive industry, build necessary infrastructure objects, developpe small bussiness and create conditions for foreign investment especially for more than 60.000 workers, who are working abroad.

Vrijeme rata, opće ekonomske, organizacione i društvene destrukcije, sa neizvjesnim krajnjim državno-pravnim okvirom, nije nimalo zahvalno razdoblje za sačinjavanje ozbiljnijih ekonomskih projekcija. Uz nepouzdanost podataka koji bi ocrtavali aktuelno stanje, nije do kraja jasno ni područje, niti barem približno arsenal mjera ekonomske politike koji će uopće biti primjenjiv za ostvarivanje makroekonomske stabilizacije i eventualnog rasta u budućnosti. Zbog svega pomenutog i ostalih faktora, te imajući u vidu karakter rada nije moguće krenuti dalje od općih naznaka odrednica ekonomskog razvitka i definiranja osnovnih pravaca ekonomskih politika, koje bi na potpuniji način koristili postojeće i stvarali nove razvojne resurse na ovom području.

Teritorij definiran temeljnim aktima Hrvatske zajednice Herceg Bosna zaprema oko 14.000 četvornih kilometara (preciznije područja provincija 3,8 i 10 definiranih Vens-Owen-ovim planom budućeg uređenja Bosne i Hercegovine), na kojem živi nešto manje od milijun stanovnika. Prijeratni podaci ukazuju da je brutto domaći produkt iznosio 2,3 milijarde američkih dolara, a

narodni dohodak po stanovniku je 2.200 dolara. Vrijednost osnovnih sredstava (bez zemljišta, cesta i šuma) po knjigovodstvenoj vrijednosti (nabavna umanjena za otpisanu vrijednost) iznosila je oko 3 milijarde dolara. Aktivno stalno nastanjeno pučanstvo dostiže cifru od 302 tisuće, od čega je 240 tisuća bilo uposleno. Gospodarska struktura jeste pretežito industrijska (65,7 % vrijednosti osnovnih sredstava bilo je locirano u industrija), u kojoj po kapitalnoj vrijednosti dominiraju elektroprivreda, proizvodnja aluminijuma, prerada nafte i metalpreradiivačka industrija, naročito industrija vojne opreme, zatim tekstilna i kožarska. Područje jeste aktivni izvoznik zahvaljujući prvenstveno velikoj vrijednosti izvoza aluminijuma. Sekundarni sektor čini osnovicu gospodarskog razvitka, dok je, općenito gledano, sektor usluga bio nedovoljno razvijen. Ako bi u komparaciju uključivali slična područja u svijetu, onda bi Herceg Bosna bila u nivou srednje razvijenih zemalja u razvoju (otprilike na razini nešto većoj od otočja Mauricijus). Slične zaključke mogli bi izvesti i komparativnim analizama recimo obuhvata osnovnim, srednjim i visokim školstvom,

* Dr. Jadranko Prlić, predsjednik HVO HZ Herceg Bosna, izvanredni profesor na Ekonomskom fakultetu u Mostaru

brojem automobila po stanovniku, ili. razvijenosti zdravstvenoc zaštite.

Aktuelno stanje jeste, međutim, znatno nepovoljnije od prijeratnog. Prema nekim grubim procjenama nivo društvenog produkta smanjen je na jednu trećinu prijeratnog nivoa. Preciznije pokazatelje tek će biti moguće prikazati nakon zaključnih računa gospodarskih subjekata i utvrđivanja ratnih šteta, nakon 15. svibnja 1993. godine do kada je, prema uredbama

HVO HZ Herceg Bosne rok za izradu pomenutih dokumenata. Nakon toga biti će sa većim stupnjem izvjesnosti moguće izrađivati planove ekonomskog razvitka, donositi osnovne pravce ekonomske politike ili nastaviti pretvorbu društvenog vlasništva, tim prije što se do tada može očekivati nešto transparentnija situacija u svezi sa globalnim rješanjem rata i budućeg uređenja Bosni i Hercegovini.

Ipak, i ovo razdoblje, temeljem izgrađenosti privremenog pravnog sustava, ispoljenih trendova, postojećih resursa pruža osnove za projiciranje određenih perspektiva, naravno uz brojne ograde uobičajene za takav vid rezoniranja. Prije svega treba reći da je na prostorima HZ HB došlo na samom početku rata do totalne destrukcije svih ranijih državnih institucija, dok neke specifične, koja bi novopriznata država trebala da ima nisu ni izgrađene. U toj situaciji, istina sa znatnim zakašnjenjem, počeli su se graditi osnovni instituti vlasti sa temeljnim pravilima igre za ekonomske subjekte. Sve se to dešavalo uz intenzivna ratna razaranja i ratne operacije koje su uključivale veći dio radno aktivnog stanovništva, dok je radno neaktivno, pogotovo iz područja blizu erta fronte i, razumljivo, okupiranih područja krenulo van ovog područja u velikom valu izbjeglica.

Uspostavljena vlast u HZ Herceg Bosni, početkom mjeseca rujna 1992. godine donosi osnovne propise iz oblasti ekonomije. Regulira se poreska politika, prvenstveno porez na promet i doprinosi i porezi na osobna primanja, što je, međutim, veoma teško ulazilo u primjenu, jer je razdoblje apsolutnog vakuuma u državnom organiziranju, dovelo do situacije kada je svaka ranija općina počela funkcionirati, u ekonomskom, pa i u smislu organizacije vlasti, kao zasebna država. Proces konsolidiranja bitnih zajedničkih funkcija tekao je sa aspekta realne situacije i odnosa političkih i (nacionalnih) snaga optimalnom brzinom. Problem ovaploćenja, pa i iskazivanja političke volje, izuzev za oružanu borbu, nije sazrijevao u toj mjeri brzo da bi u kraćem roku doveo do odgovarajuće organizacije vlasti i ukupnog života. Pored toga objektivne poteškoće, uz ogromna razaranja i opću

destrukciju, otežavale su konstituiranje sustava. Treba imati u vidu da je dosadašnja praksa ponuda niz primjera do sada praktično nepoznatih u ekonomskoj teoriji. Na primjer, Bosna i Hercegovina koristila je južno-dinar u vrijeme kada je i tzv. Jugoslavija, kao agresor na BiH, taj isti dinar izbacila iz opticaja. Totalno nestručno urađen pokušaj uvođenja bosanskohercegovačkog dinara nije barem oštetio, zbog konzistentne politike HVO, materijalne resurse na području Herceg Bosne, ali je nepostojanje platnog prometa, onemogućavalo funkcioniranje fiskalnog sustava. U tom razdoblju aktiviran je i utemeljen sustav SDK HZ Herceg Bosne i iznađeno tehničko rješenje za odvijanje platnog prometa, najprije unutar teritorije, a zatim, u skladu sa odgovarajućim platnim sporazumom i prema inozemstvu putem novoformiranih banaka na području HZ HB (prije rata nijedna banka na području HZ HB nije imala svojstvo pravnog lica). Takvo primjenjeno tehničko rješenje platnog prometa putem podračuna u SDK, koja je faktički formiranjem Financijske policije postala zavod za platni promet, (osnovni računi izražavaju se u nepostojećoj državnoj valuti), jeste unikat u svjetskoj monetarnoj povijesti.

Formiranjem Carinske uprave, omogućena je potpunija funkcija fiskalnog sustava, razrješena pitanje prometa roba sa susjednom Republikom, te uneseno više reda u poslovanja na cjelokupnom slobodnom teritoriju Republike Bosne i Hercegovine. Izgrađen je, i pored nedostatka kadrova u ovoj oblasti, cjelokupan carinski sustav, ali ne u funkciji zaštite domaće industrije, što i neće biti opredjeljenje Herceg Bosne, već se i postojeći sustav značajnije liberalizirati približavajući se, praktično, u većini segmenata zoni slobodne trgovine, bez bitnijih vanjskotrgovačkih ograničenja.

Infrastrukturne djelatnosti uglavnom su organizirane putem javnih poduzeća - elektroprivreda, pošta i telekomunikacije, vodoprivreda, ceste i željeznica, s tim što će i u dijelovima ovih djelatnosti, prema aktualnim zamislama, dolaziti do intenzivnije privatizacija, jer državni organi ne mogu u cjelini i na najefikasniji način obavljati ove djelatnosti u kojima je tržište objektivno imperfektno.

Rat se u cjelini financira iz vlastitih fiskalnih prihoda, što samo po sebi predstavlja jedinstven primjer u svijetu, jer rat nije moguće, u postojećim uvjetima, financirati niti inflatorno, niti zaduživanjem u inozemstvu, jer HZ Herceg Bosne nema pravni subjektivitet, a Republika Bosna i Hercegovina nije praktično ništa uradila za funkcioniranje ovog dijela državnog teritorija. U oblasti nadgradnje nije riješen sustav financiranja mirovinskog

osiguranja, djelatnosti koja je, temeljem stečenih prava bila centralizirana na nivo čitave Republike, a djelovanje ostalih fondova, nije u cjelini aktivirano, imajući u vidu ogromne izdatke koje iziskuju obrana teritorija.

Uravnoteženje agregatne ponude sa agregatnom potražnjom ne odvija se u dovoljnoj mjeri na tržišni način (tržišne institucije tek se izgrađuju, jer nisu ni postojale prije rata). Investicijska potrošnja se u velikoj mjeri svodi na kupovinu trajnih potrošnih dobara u inozemstvu, financiranu značajnije deviznim doznakama izvana, dok se prehrana pučanstva, koja sada čini glavnu stavku osobne potrošnje, alimentira uglavnom iz nekomercijalnih izvora (inozemni humanitarni izvori). Već su u tijeku i značajni zahvati obnove, koji se također većim dijelom financiraju temeljem međunarodne pomoći. Ta pomoć biće na značajnoj dijelu teritorija nužna kako bi se osigurao minimum egzistencije pučanstva, ali u narednom razdoblju planiranje te pomoći u većoj mjeri treba kanalizirati ka postizanju multiplikativnih efekata, a ne na puko preživljavanje. Primjera radi, pogodnije je opskrbljivati neke kapacitete repromaterijalom, te njihovom realizacijom stvoriti odgovarajuću novčanu tražnju, šireći sinergijske efekte na šire okruženje, ili ulagati u sjetvene radove, umjesto da se dobija gotova hrana, što u nekim područjima može da ima i efekte opstrukcije na motiviranost za rad i razvoj.

U ovom trenutku, a pogotovo nakon rata nameće se dvojak zadatak- obnova i strukturno prilagođavanje, ali i promjena ekonomskog sustava, pošto je očigledno da raniji, zasnovan na društvenom vlasništvu, više neće moći da se reproducira i po blažoj involucionoj krivulji.

U temelju, bez obzira na definitavan oblik državno-pravnih rješenja, potrebno je kreirati i staviti u funkciju sve institucije koje su neophodne u funkcioniranju bilo kog ekonomskog sustava, osobito tržišnog, sa svim propratnim pojavama koje takvo opredjeljenje sobom nosi. Upravo sa stvaranjem institucija i njihovim jačanjem, nužno je poduzeti osnovne makroekonomske mjere usmjerene ka uravnoteženju proračuna i balansa između ponude i tražnje na cijelom području.

Situaciju otežava stupanj ratnog razaranja, ustanovljavanje političkih rješenja i preostali dio zadatka- tranzicija ranije ekonomije i sustava u cjelini u primjereniji tržišni model koji barem institucionalno neće da se razlikuju od onoga koji egzistira u razvijenim zemljama Evrope i svijeta.

Jasno treba reći da će doći do znatnog nepodužaranja očekivanja za normalizacijom života i na prijeratnom

nivou, a kamoli uspostavljanja željenog nivoa standarda i ukupnih odnosa. Situacija općeg siromaštva, gledano kroz agregirane pokazatelje i potrebu vremena da osnovni makroekonomski potezi dadu željeni rezultat, povećava troškove reformi, ne samo u materijalnom smislu, nego i kroz pritiske bilo kakvo utemeljenoj vlasti odgovornoj za provođenje makroekonomske politike. Takav ishod postaje klasičan, pogotovo na temelju iskustava pokušaja reformi u zemljama istočne Evrope. Izuzetno će se teško postizati društveni konsenzus, pogotovo na razini kratkoročnih i dugoročnih ciljeva.

Osnovne postavke za provođenje makroekonomskih politika, bez obzira na kojem nivou se budu vodile, sa aspekta interesa Hrvatske zajednice Herceg Bosna mogle bi se u najkraćem sažeti u sljedećem:

1. Puna liberalizacija cijena, izuzev za proizvode infrastrukturnih djelatnosti- električna energija, pošta i telekomunikacije, dio komunalnih usluga.
2. Monetarna politika (i utjecaj na njeno vođenje) treba biti apsolutno restriktivna umjerena da se u što kraćem roku, bez obzira na silinu šok-terapije, obori inflacija i inflatorna očekivanja. Socijalni troškovi, barem u sadašnjem stanju mogli bi se zanemariti, što je jedinstven slučaj, jer već godinu dana nitko u privrednom sustavu nema niti kratkoročnih koristi od inflacije, izuzev direktnih šteta i po cjelinu, ali i pojedinačne aktere (posljedice nedostatka vlastite monetarne politike).
3. U monetarnom sustavu nužno je (ovisiće od karaktera valute) osigurati internu konvertibilnost barem za pravne subjekte, a po mogućnosti i za sve rezidente, uz održavanje fiksnog odnosa prema DEM.
4. Fiskalna politika treba biti usmjerena ka ostvarivanju proračunske ravnoteže, koju može, uz eliminiranje troškova vojske, da osigura postojeće fiskus i to prvenstveno iz direktnog oporezivanja proizvoda i usluga.
5. Politika plaća treba biti također liberalizirana, dok bi u državnim službama trebala biti određena platnim razredima, koji će pratiti kretanje plaća u ostalim sektorima. Uostalom ni u ovom trenutku plaće, imajući u vidu njihovo realno pokriće i nisu bile generator inflacije.
6. Potpuna liberalizacija vanjskotrgovinskog poslovanja, bez bitnijih ograničenja, sa drastičnim smanjenjem carinskih stopa, mora biti opredjeljenje u vođenju vanjskotrgovačke politike.

7. Regulaciju stranih ulaganja postaviti, kao što je već slučaj na maksimalnu liberalnu ravan, uz osiguravanje fiskalnih i lokacijskih podsticaja.
8. Socijalnu zaštitu definirati ne kao element ekonomske politike, nego kao imanentnu državnu funkciju, pri čemu maksimalno koristiti u početnom razdoblju sve moguće oblike međunarodne humanitarne pomoći.
9. Podsticati rad novih, ranijim dugovima neopterećenih banaka, a sanaciju ranijeg bankarskog sustava, sa ogromnim problemom devizne štednje građana rješavati u okviru procesa sukcesije u bivšoj Jugoslaviji, odnosno na teret jedine stavke kojom će država raspolagati - otkupom društvenih stanova, odnosno društvenog vlasništva u cjelini.
10. Provesti u fazama proces privatizacije, ne očekujući od njega značajniji priliv kapitala, koncentrirajući se zbog političkih odnosa i teške socijalne situacije na udovoljavanje što više razine zadovoljavanja kriterija socijalne pravičnosti i na promjene u odlučivanju i "management-u".
11. Potrebno jekreirati burzu za poslovanje svim oblicima vrijednosnih papira, pogotovo onih koji se budu kreirali u procesu pretvorbe.
12. Vanjsku podršku osigurati putem participacije u odgovarajućem državnom mehanizmu - putem međunarodnih finansijskih institucija, odnosno tražiti da se podsticaj razvoju ove evropske zemlje u ratu osigura na sličnim premisama kao i temeljem Marshalovog plana nakon Drugog svjetskog rata.

Makroekonomski program strukturnog prilagodavanja u prvoj fazi, uz netransparentnost kojima će se sve mjerama i na kojim razinama raspolagati treba izvoditi heterodoksnim metodama, koji jeste osnovna značajka i u ostalim zemljama, čiji je cilj eliminiranje inflacije i inflatornih očekivanja. Bilo kakav šok, pogotovo ekonomski, u psihološkom smislu, zemlja koja je toliko strašnijih šokova pretrpjela i trpi u ovom ratu, ukoliko je na odgovarajući način osmišljen, relativno lako se, pogotovo sa socijalnog aspekta, može izdržati.

Reformu institucija, kao drugu fazu ekonomskog programa, treba vezivati i sa reformom ukupnog sustava, koji treba da generira odgovarajuća strukturna prilagodavanja, i to prvenstveno po kriterijima tzv. otvorene ekonomije. U kontekst strukturnog prilagodavanja treba stavljati i proces obnove, koja treba da teče u pravcu udovoljavanja osnovnih strukturnih kriterija sposobnih da omoguće daljnju gradnju komercijalnih kapaciteta u svim oblastima. Troškovi obnove, koji se

procjenjuju na oko 1,5 milijardi američkih dolara, trebali bi se, okvirno, osigurati sa oko 20 odsto iz međunarodnih izvora (uz reprogram postojećeg vanjskog zaduženja na barem 10 godina), oko 30 odsto iz vlastite akumulacije i štednje, a ostatak ulaganjima naših radnika iz inozemstva (cijeni se da je vani uposlano više od 60 tisuća ljudi). U osnovi brži rezultati postizaće se u finansijskom sektoru i njegovom tržišnom institucionaliziranju, nego u realnom sektoru čije prilagodavanje traži i znatan kapital i vrijeme u kojem ulaganja mogu da daju efekte.

Problem uvoza efekata iz inozemstva zbog otvorenosti privrede i njene ranjivosti biće visoko izražen, jer će se mnoge stvari dešavati automno u odnosu na nositelje ekonomske politike na teritoriju Hrvatske zajednice Herceg Bosna, pogotovo kada je riječ o odnosima relativnih cijena, koje i ne moraju biti optimalne sa aspekta privredne strukture Herceg Bosne. Reforme će u početnom razdoblju donositi više socijalnih patnji i gubitaka, nego pozitivnih efekata, što je i logično, ali se taj period stabilnom vladom i općom konsenzusom mora izdržati, kako eventualni zaokreti u politici ne bi onemogućavali postizanje niti jednog od postavljenih strateških ciljeva. (podsjetimo se iskustava reformi u bivšoj Jugoslaviji).

U cjelini determiniranje osnovnih odrednica ekonomskog razvika teritorije Hrvatske zajednice Herceg Bosna ovisiće o definiranju i primjeni konačnog državnog pravnog okvira Republike Bosne i Hercegovine. Tada će se, sa većim stupnjem vjerovatnosti biti moguće definirati i optimalizirati instrumente i mjere ekonomske politike, koje su u stanju generirati brži sveukupni ekonomski i društveni razvitak.

Temeljni strateški pravci ekonomskog razvika mogu se osigurati putem provođenja u relativno kratkom vremenskom roku slijedećih bitnih pravaca, s tim što navedeni redoslijed ne znači i prioritet:

1. Konsolidirati i organizaciono zaokružiti sustav proizvodnje i prijenosa električne energije
2. Aktivirati u cjelini alumijski kombinat u Mostaru, te kapacitete rafinerija u Bosanskom Brodu i Modriči
3. Osigurati da se devizne doznake naših radnika, te mirovine iz inozemstva, kao i uplate za zdravstveno osiguranje odvijaju putem banaka u HZ Herceg Bosna
4. Restruktuirati velike kapacitete vojne industrije u smislu povećanja proizvodnje za civilne, komercijalne potrebe (N.Travnik, Vitez, Konjic, Mostar, Travnik, Bugojno)

5. U smislu podsticanja investicione aktivnosti i upošljavanja kapaciteta u oblasti građevinarstva otpočeti procese obnove, te gradnju značajnih vodoprivrednih kapaciteta (M. blato, šljiv rijeke Trebižat, uređenje korita rijeke Neretve), kao i najbitnijih prometnica- mostovi na Savi, rekonstrukcija postojećih putnih pravaca, aktiviranje aerodroma Mostar
 6. Osigurati podsticajne poreske i ostale mjere za razvoj malog bussiness-a, osobito onog proizvodnog karaktera, koristeći tradicionalni poduzetnički duh ljudi sa ovih prostora
 7. Stvoriti pretpostavke za sigurnost i promociju turističkih potencijala, prvenstveno Medugorja i Neuma, te kapaciteta u oblasti banjskog i lovskog turizma
 8. Radno i proizvodno osposobiti kapacitete u oblasti prerađivačke industrije, osobito u tekstilnoj industriji glede veće apsorpcije radne snage i ublažavanja socijalnih tenzija
 9. Osigurati opskrbu sjemenima i ostalim repromaterijalom za sjetvu, prvenstveno u privatnom sektoru. Poljoprivreda jeste velika mogućnost razvitka imajući u vidu da je površina obradivog zemljišta po stanovniku veća u Herceg Bosni (0,75 ha) nego što je u Bosni i Hercegovini u cjelini (0,58 ha), te u Hrvatskoj (0,69 ha) ili primjera radi Sloveniji (0,45 ha), uz mogućnost uzgoja od ravničarskih kontinentalnih kultura, do mediteranskih
 10. Gospodarske mogućnosti Herceg Bosne stalno prezentirati prema inozemstvu, osobito naših radnicima zaposlenima vani, jer je to, pogotovo u početnom razdoblju, jedina varijanta za podsticanje ulaganja iz inozemstva u gospodarstvo Herceg Bosne
- Predlažemo da se, u skladu sa ovim preporukama, Premda aktualna situacija, statički gledano, pa i sa aspekta transparentnosti konačnog rješenja, ne budi pretjeran optimizam, perspektiva za kreiranje kvalitetnog života i razvitka u cjelini jeste realna i mogla bi se u relativno kratkom vremenskom razdoblju osigurati. To će, osim nespornih mogućnosti, biti moguće tek uz ukupno aktiviranje ljudskog i stručnog faktora, kadrova svih profila, i njihovu spremnost na odricanja u cilju budućeg blagostanja. O sposobnosti da se u nekim povijesnim trenucima nadvlada i nešto što na prvi pogled izgleda nemoguće, zar najrječitije svjedoči i aktualna borba za slobodu. Tu i sličnu tenziju u smislu aktiviranja svih resursa biće neophodno održati barem u početnom razdoblju obnove, do stvaranja znanstveno utemeljenog i primjernog sustava koji će biti u stanju da se samostalno reproducira u sve većem opsegu.